

71. Emevî Dönemi Şiir Eleştirisine Genel Bir Bakış¹

İsmail ERKEN²

APA: Erken, İ. (2024). Emevî Dönemi Şiir Eleştirisine Genel Bir Bakış. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (38), 1158-1171. DOI: 10.29000/rumelide.1440019.

Öz

Emevî dönemi şiir eleştirisi, Cahiliye dönemi şiir eleştirisinin temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu dönemde de şiir, güzellik ve mükemmellik ölçütlerine göre değerlendirilmiştir. İslami dönemin özelliklerinin de kistas olarak işlevsel olduğu bir nitelik taşımaktadır. Emevî döneminde şiir eleştirisinin ortaya çıkış sebepleri, siyasi, sosyal ve kültürel faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bunlara dönemin edebi ürünleri ve ilmi ürünlerini de eklemek mümkün olmaktadır. Bu dönemdeki edebi eleştiri, daha önce görülmemiş bir şekilde gelişmiştir. Farklı ekoller ortaya çıkmıştır. Bu ekoller: Şam, Hicaz ve Irak'tır. Şam'ın hilafet merkezi olması sebebi ile şiir eleştiri de yüksek kademedeki devlet adamlarının baskınlığını yansıtmıştır. Hicaz ise içinde bulunduğu refah sayesinde sanatsal niteliklere odaklanmıştır. Siyasi kavgaların ve kabile çatışmalarının Irak'taki şiir eleştirilerine şekil verdiği dikkati çeker. Çalışma, Emevîler dönemindeki şiir eleştirisine genel bir değerlendirme amacını taşımaktadır. Çalışma dönemin siyasi gelişmeleri, kültürel özellikleri ve edebi ürünlerinin eleştiri üzerindeki etkisini de ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bu sebeple giriş kısmında dönemin özellikleri üzerinde durulmaktadır. İlk bölümde eleştiriye sebep olan faktörlere yer verilmiş sonrasındaki bölümlerde eleştiri ekolleri, dönemin eleştirmenleri ve eleştiri örnekleri ile Emevî dönemi eleştirisi hakkında kapsamlı bilgiler sunulmuştur. Konu hakkında Türkiye'de yazılmış eserler son bölümde değerlendirilmektedir. Araştırma literatür değerlendirmesi ve tanımlayıcı bir mahiyet arz etmektedir. Çalışmanın kısıtlılığı sebebi ile örneklere az yer verilmiştir. Bu sayede konuyu farklı yönleri ile ele almak mümkün olmuştur. Farklı dönem özelliklerinin etkileri ile beraber kurumsal hale gelmemiş bir şiir eleştirisi olması sebebi Emevî dönemi sonraki dönemlerin temellerinin atıldığı bir nitelik taşımaktadır. Fakat aynı zamanda farklılığı ve çeşitliliği sebebi ile önemlidir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Arap Şiiri, Şiir Eleştirisi, Emevî Dönemi

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %17

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 20.11.2023-**Kabul Tarihi:** 20.02.2024-**Yayın Tarihi:** 21.02.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1440019

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., Milli Eğitim Bakanlığı / Dr., Ministry of National Education (Ankara, Türkiye), dr.ismailerken@gmail.com, **ORCID ID:** 0000-0002-4327-4496, **ROR ID:** https://ror.org/00jga9g46, **ISNI:** 0000 0001 2179 4856, **Crossreff Funder ID:** 501100013898

An Overview of Poetry Criticism in The Umayyad Period³

Abstract

Umayyad poetry criticism built on the foundations of the Jahiliyya period poetry criticism. In this period, poetry was evaluated according to the criteria of beauty and perfection. It has a quality in which the characteristics of the Islamic period are also functional as a criterion. The reasons for the emergence of poetry criticism in the Umayyad period stem from political, social and cultural factors. It is possible to add to these the literary and scientific products of the period. Literary criticism in this period developed in an unprecedented way. Different schools emerged. These schools are: Damascus, Hijaz and Iraq. Since Damascus was the center of the caliphate, criticism reflected the dominance of high-ranking statesmen. Hejaz, on the other hand, focused on artistic qualities thanks to its prosperity. It is a fact that political quarrels and tribal conflicts shaped criticism in Iraq. This study aims to provide an overview of poetry criticism in the Umayyad period. The study also tries to reveal the impact of the political developments, cultural characteristics and literary products of the period on criticism. For this reason, the characteristics of the period are emphasized in the introduction. In the first chapter, the factors that cause criticism are expressed, and in the following chapters, comprehensive information about the schools of criticism, critics of the period, examples of criticism, and criticism of the Umayyad period is presented. The works written in Turkish on the subject are evaluated in the last chapter. The research has a literature review and descriptive nature. Due to the limitations of the study, few examples are given. In this way, it has been possible to address the subject with different aspects. The Umayyad period is a period in which the foundations of the later periods were laid, as it was a poetry criticism that was not institutionalized with the effects of different period characteristics. However, it is also important because of its difference and diversity.

Keywords: Arabic Language and Literature, Arabic Poetry, Poetry Criticism, Umayyad Period

Giriş:

Emevîler, ilk dört halife döneminin ardından 661-750 yılları arasında, başkenti Şam olan ve adını kurucusunun mensup olduğu kabilelerden alan ilk hanedan devletidir (Yiğit, 1995). Siyasi karışıklık ve çalkantıların içerisinde geçen bu dönemde İslam coğrafyasının genişlemesinin yanı sıra günümüze kadar uzanan siyasi ve dini problemlerin ilk tohumları atılmıştır.

Fetihler toplumun kültürel olarak değişimine sebep olmuştur. Hilafet merkezi olan Şam bir çekim merkezi haline dönüşmüştür. Ayrıca fetihler sebebi ile sağlanan ganimetler kentleşme ve kentlerin önemini arttırmıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki önceki halifelerin dönemlerinden farklı olarak

³ **Statement (Thesis):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: %17

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 20.11.2023-**Acceptance Date:** 20.02.2024-**Publication Date:** 21.02.2024;

DOI: 10.29000/rumelide.1440019

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

sağlanan zenginlik toplumda yaşama kültürüne eğlenceyi sokmuştur. Bunda komşu kültürlerin başkent ve şehirlerin çekimine kapılmasının da etkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak musiki ve eğlence bu dönemin irdelenmesi gereken toplumsal bir fenomeni haline gelmiştir (Demirayak, 2012, ss. 25-30).

Şam siyasi bir merkez olması sebebiyle aynı zamanda edebi merkez niteliği taşımaktadır. Şairler atıye ve mevki arzuları ile Şam'a gelmişler ve daha çok hilafeti medh teması hâkim olmuştur. Medine ve Mekke siyasi bir önem arz etmemesine rağmen ganimetlerin yarattığı refah neticesinde edebiyatçılar için bir merkez olmuştur. Bizans ve Fars asıllı esirler şarkının gelişmesine sebep olmuştur. Eğlence içerikli etkinlikler ve şarkı; şiirle edebiyat için bir değişim, bazen de gelişim vesilesi olabilir. Hiciv ve medih temalarından ziyade yaygın olan tür; -tahmin edileceği üzere- gazeldir. Ayrıca beyitlerin uzunlukları güfte olabilmeleri sebebi ile kısalmıştır.

Necd ve Hicaz'ın taşra kesimlerinde ise Arapların İslam öncesi kültürlerinin büyük bir özelliği olan kabileler arası rekabet şiiri etkilemiştir. İslam'ın etkisi ile bu rekabet çok aşırı gitmese de şairlerin ele aldıkları temalar fahr ve hiciv olmuştur. Ayrıca kentleşme, refah ve siyaset şairlerin buralardan göçmelerine sebebiyet vermiştir.

Irak Hz. Ali'nin halifeliği sırasında bir ordugâh kent olmuştur. Hatta bu dönemde Kûfe başkenttir. Emevî döneminde değişen siyasi iklim ile bu bölge Hz. Ali taraftarı olarak bir anlamda muhalif bir hüviyete bürünmüştür. Bu durum burada gelişen edebiyatı da etkilemiştir. Kerbela hadisesi gibi hadiseler şiirlere yansımıştır. Bu sebeplerle siyasi şiir gelişmiş ve önemli bir tema olmuştur. Bunun yanı sıra hiciv ve medh şiirleri de önem arz eder (Demirayak, 2012, ss. 38-43).

Emevîler döneminde Arapça grameri üzerine yapılan çalışmalar büyük bir gelişim göstermiştir. Bilindiği üzere bunun başlıca sebebi, lahn olayları ve Arap olmayan kavimlerin Müslüman olması ile Kur'an'ın doğru bir şekilde okunması konusundaki hassasiyet oluşmuştur (Durmuş, 2006). Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin (ö. 69/688) doğru okuma üzerine yaptığı çalışmalar nahvin oluşumunun en büyük fikrî temelini atmıştır. (İbnü'l-Enbârî, 1985, s. 18) Zira farklı ayetlerin farklı kıraatleri aynı zamanda farklı gramatik nazariyeler demektir (Dayf, 1968, ss. 11-13).

Edebiyat ve özellikle şiir ile bu dönemde gelişen gramer çalışmalarının büyük bir ilişkisi vardır. Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyhi (ö. 180/796), Ferrâ (ö. 207/822), Kisaî (ö. 189/805) gibi birçok nahiv bilgini ele aldıkları konuları işlerken istişhâd kaynaklarının en önemlilerinden biri olarak şiiri görmüşlerdir. Şiirin yanı sıra nesir hüviyeti taşıyan meseller ve Arap kavli de şiir kadar olmasa da önemli bir yer tutmuştur (Durmuş, 2001).

Şiirlerle istişhâd edilirken bazı kıstaslar getirilmiştir. İlk dönem gramer bilgileri H. 150 yılını bir sınır kabul edip sonraki şiirler ile istişhâdı kabul etmemiştir. Fakat gerek bu alanda yazılan ve gerekse tefsir alanında yazılan eserlerde bu görüşe bazı müelliflerin uymadığı ve sonraki dönem şairlerden de şevahidler getirdiği görülmektedir (Özbalıkcı, 2006, ss. 37-39).

1. Edebi Eleştirinin Çıkış Sebepleri

Emevî döneminde düşünce, dil ve edebiyat alanlarında edebi eleştiri önemli bir etkiye sahipti. Konumuna ve durumuna göre farklı şekillerde ortaya çıktı. Çünkü ortaya çıktığı yerin durumu -bir anlamda eleştirinin kaynağı veya nedeni- edebi eleştirileri etkiledi (Sami Yusuf, 2012, s. 129). Eleştiri ve edebi etkinliklerin yoğunlaştıkları yerler ise: Şam, Hicaz ve Irak'tır (Emin, 2012, s. 361). Edebi eleştirinin nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Yöneticiler

Halifeler ve valiler şaire ve şiiirlere önem verdiler ve bunun karşılığında daha önce de belirtildiği gibi şairler maddi gelir ve sosyal statü kazanma sebepleri ile bu merkezlere -Özellikle Şam- yöneldiler. Tabi ki bu verilecek ödüller için şiirin kalitesi büyük bir önem arz etmekteydi (Dayf, 1952, ss. 25-26). Yanı sıra kendisi edebi eleştiri yapan yöneticiler de bulunmaktaydı: Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705), Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717), el-Haccâc b. Yusuf es-Sekafi (ö. 95/714) (Abdurrahman İbrahim, 1998, s. 95).

b. Siyasi Çekişmeler

Bilindiği üzere Emevîler dönemi siyasi gruplaşma ve çekişmelerin yaşandığı ve bu çekişmelerin bir kısmının günümüze değin sürdüğü bir dönemdi. Emevî taraftarlarının yanısıra Şiiler, Hariciler, Zübeyirler bu çalkantılı döneminin farklı aktörleriydi. Siyasetin şiirin temalarından biri olması da bu ortamda kaçınılmaz oldu. Siyasi hitabet de öne çıkan başka bir tür oldu. Bu ikisinin yanısıra hamaset, hiciv ve medh de şiirin kaçınılmaz türleri ve temalarıydı (Abdurrahman İbrahim, 1998, ss. 98-99). Karşit görüşlerin birbirini eleştirilerinin yanısıra hangi şiirin aynı görüş içinde daha iyi olup olmadığı da bir tartışma konusudur.

c. Eleştiri Meclisleri

Emevîler döneminde halifeler ve valiler şiire ve şairlere büyük bir önem verdi. Bu dönemde gerçekleştirilen edebi toplantıların kapsamı halifeleri, bilim adamlarını ve şairleri içerecek şekilde genişledi. Aralarında bazı kişiler şiirleri okur ve değerlendirirken, şairler eserlerini bu toplantılarda sergilerdi. Halifeler veya veliahtlar şiirsel diyaloglarda, eleştirilerde dikkatle yer alır ve şairlerle eşit koşullarda etkileşimde bulunurlardı. Emevî halifeleri, hükümdarlıkları sırasında bu edebi toplantıların gelişimine büyük önem verdiler (Sellâm, t.y., s. 81).

d. Şiir Merkezleri ve Çarşılarının Sayısının Artması

Emevîler döneminde, şiir merkezleri ve çarşıları çeşitlendi ve sayıları önceki dönemlere göre artış gösterdi. Bu, şairlerin eserleri için birden fazla rekabet ortamı demektir. Böylece onlar şiirlerini geliştirmeye çalıştılar ve bu geliştirmeye veya yenileşmeye sebebiyet verecek edebi eleştiriye daha çok açık oldular. Şairler ve şiirleri kıyasa ve karşılaştırmaya açık hale gelirken, tercih edilen şairler belirlemeye başladı. Basra'daki Mervad pazarı, Cahiliye dönemindeki Ukaz pazarına benzer bir ün kazandı. Bu rekabetin kızışmasına siyaset de kimi zaman katkı verdi. Örneğin Basralı ve Kûfeli şairlerin arasında atışmalar meydana geldi (Abdurrahman İbrahim, 1998, ss. 102-103; Dayf, 1965, s. 16).

e. Nakâiz Tarzı Şiirin Doğuşu

Emevîlerde siyasi, kabilevi, sosyal ve edebi tartışmaları içeren, bir şairin belirli bir konuda -genellikle medh veya hiciv olan- diğer şairlerle yarışmasına yazdığı bir şiirine, başka bir şairin önceki şair ile aynı konuda ve ilk şiirin ölçüsü ve kafiyelerine uygun olarak düzenlediği bir şiir ile önceki şairin ifadelerini eleştirisi üzerine kurulu yeni bir şiir türü ortaya çıkmıştır. (Abdurrahman İbrahim, 1998, ss. 124-126) Nakâiz ismi verilen bu tür eleştirinin ve eleştiri kültürünün gelişimine sebep olmuştur. Bu ikili düello olarak tabir edilecek atışmaya şairlerin taraftarları da katılırdı. Destek verdikleri şairin iyi yönlerini ve karşısındaki şairin kusurlarını açığa çıkarmaya çalışırlardı. (Abdurrahman İbrahim, 1998, ss. 103-104)

f. Arap Gramerinin Derlenmesi Çalışmaları

Lahn olaylarının artışı ve Arap olmayan milletlerin Müslüman olmaları, Kur'an'ın doğru okunması ve anlaşılması ihtiyacının gündeme gelmesi gramer kurallarının derlenmesine sebep olduğu gibi gramer kurallarına karşı bir hassasiyeti de toplum nezdinde ortaya çıkarmıştır. Elbette oluşan bu durum sanata ve edebiyata da yansımış insanlar bir şiiri veya konuşmayı dinlediklerinde ilk olarak onun kurallı ve lahndan uzak olmasını istemişlerdir. Sonuçta ilk eleştiriler de bu bağlamdan gelmiştir. Kısaca üslup, vezin ve şekle yeni bir kriter olarak gramer kurallarına uygunluk eklenmiştir (Abdurrahman İbrahim, 1998, ss. 104-105; Seyyid Abderiyyeh 'Iyd, 2005, ss. 94-95).

2. Edebi Eleştirinin Özellikleri ve Ekolleri

Emevî dönemi edebi eleştirisini kendinden önceki dönemlerden ayırtıran birtakım özellikleri mevcuttur. Önceki dönemlerin aksine bu dönemde edebi eleştiri halka kadar inmiştir. Şairlerin ediplerin yanı sıra yöneticiler ve edebi zevkleri olan sıradan halk da kendi fikirlerini aktarmaktan geri durmamıştır. Yani bir anlamda eleştiri sıradanlaşmıştır. Ayrıca bu eleştirilerin genişlemesi ile farklı bölgelerde farklı tarzlarda ve temalarda sevilen şiirlerin de etkisi ortaya çıkmıştır. Örneğin Hicaz bölgesine şarkı ve eğlence -bir anlamda aşk- teması ile eleştiriler yapılırken, kabileler arası sıkıntılar olan taşrada fahr ve hamasenin yanında hiciv için eleştiriler yapılmıştır. Hilafetin merkezi olan Şam'da ise eleştirilerin yansması medh şiirleri üzerinden olmuştur. Kısacası aynı zamanda farklı bölgelerde birbirinden farklı temalar eleştirileri de etkilemiş ve bu farklılık dönemin bir özelliği olmuştur (Abdurrahman İbrahim, 1998, ss. 124-126).

Bahsettiğimiz bu özellikler eleştiri alanında ekollerin oluşmasına da sebep olmuştur. Bu ekoller şunlardır:

a. Hicaz

İktidardan ve dolayısıyla siyasi çekişmelerden uzak, medeni ve müreffeh bir hayat ile gazel ve sevgiye dair şiirlerin çoğunlukta olduğu bölgede (Emin, 2012, ss. 361-362.); Hicaz ekolü insani, edebi güzellikler ve zevkin yanısıra sanatsal inceliğin ve anlamın ön plana çıktığı bir hüviyet arz eder. Ekol içerisinde yer alan eleştirmenleri şiir ile sanatsal olarak ilgilenenler ve şairler olarak kategorize etmek mümkündür. İlk grupta yer alan eleştirmenlere örnek olarak İbn Ebi Atık ve Sükeyne bint Hüseyin (Görgün, 2010) zikredilebilir (Abdurrahman İbrahim, 1998, ss. 107-108.).

b. Şam

Şam hilafetin merkezi olması sebebi ile eleştirinin medh türü üzerine odaklanmış ve mekân olarak saraylarda yapılmıştır. Odaktaki tür değişse de bu bölgede de eleştiri sanatsal bir düzlemde ve insani bir tabiat üzerinden yapılmıştır. Eleştirmenler görüş ve örneklerle doğal zevk üzerine dayanan ve Arapların ifade ve tasvir biçimlerini temsil eden bir şekilde eleştirilerini yaparlardı ve genellikle şiirsel hareketin medh türünün mükemmel eski örneklerini kıstas kabul ederlerdi. Halifelerin kendilerinin baş role sahip olduğu bu ekolde Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705) liderlik vasfına sahiptir (Abdurrahman İbrahim, 1998, ss. 115-116.; Emin, 2012, ss. 367-369.).

c. Irak

Arap şiirinin bu okulunda, Cahiliye şiirinin özellikleri görülür. Bu nedenle, şiirler övünme ve kabilecilik duygularıyla doludur. Bu duygular, şairler arasında çatışmalara ve anlaşmazlıklara neden olur. Bu çatışmalar ve anlaşmazlıklar, şiir eleştirisinin gelişmesine katkıda bulunur. Eleştiri, şairler arasında bir kıyaslama yapar. Her şairin şiirlerinde ne sunduğunu, hangi yöntemleri ve araçları kullandığını ve şairin neyi anlatmak istediğini değerlendirir. Bu okulun şairleri, bağımsızlık ve özgürlük duygularıyla öne çıkarlar. Irak ekolünde dil ve gramer temelli eleştiri yaygındır. Bu sebeple nahiv, sarf ve ölçü kıstasları daha bilimsel ve standart bir işlev görür. Bu ekolün önde gelen temsilcileri şunlardır: Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) (Altıkulaç, 1994), İbn Ebû İshâk (ö. 117/735) (Kılıç, 1999), Hammâd er-Râviye (ö. 160/776-77 [?]) (Tüccar, 1997), Halef el-Ahmer (ö. 180/796 [?]) (Durmuş, 1997), Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824 [?]) (Tülücü, 2003), Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178/794 [?]) (Elmalı, 2005).

3. Eleştirmenler ve Örnek Eleştiriler

3.1. Eleştirmenler

a. İbn Ebi Atık

Muhammed b. Abdullah b. Ebû 'Atık Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Siddîk tam adıdır. (ö.110/728'den sonra) (Râfî, 1940, s. 1/104.). Şehir hayatının eğlence yönüyle tarihsel olarak dikkate değer bir şahsiyet olan İbn Ebû Atık tarih ve edebiyat kitaplarında 40 küsur hikâyecik ile yerini alır (Günday, t.y., s. 160.). İbn Ebi Atık'i diğerlerinden ayıran özellik; onun şiiri eleştirmek için kendisine fırsat yaratmasıdır (Abdurrahman İbrahim, 1998, s. 108).

b. Sükeyne bint Hüseyin

Tam adı, Sükeyne bint el-Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşîyye'dir (ö. 117/735). Sükeyne, döneminin en önemli kadın figürlerinden biriydi. Duygusal, asil ve zeki bir kişiliğe sahipti. Sosyal hayatta önemli bir yer edinmesinin yanı sıra, güzelliği ve başından geçen evliliklerle de tanınıyordu. Şairler, Sükeyne'nin şiir hakkında görüşlerine güvenerek, şiirlerini ona sunar ve eleştirilerini alırdı. Sükeyne'nin eleştirileri doğrultusunda şiirlerini düzeltirlerdi (Abdurrahman, t.y., s. 175; Görgün, 2010; Yılmaz, 2021, ss. 4-5).

c. Abdülmelik b. Mervan

Tam adı, Ebû'l-Velîd Abdülmelik b. Mervân b. el-Hakem'dir (ö. 86/705). Beşinci Emevî halifesidir. Abdülmelik b. Mervan, Emevî Devleti'nin beşinci halifesidir. Halife olmadan önce İslami ilimlere dair önemli bir eğitim almıştır. Bu eğitim sonucunda önemli bir gelişme sağlamış, dönemin âlimlerinin ilmî seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca şiire büyük ilgi duymuş ve sohbetlerinde şiir ve edebiyat konularına eğildiği bilinmektedir (Abdurrahman İbrahim, 1998, s. 115; Yıldız, 1988).

d. Ebû Amr b. Alâ

Yedi kıraat imamından biri olan Ebû Amr b. Alâ'nın tam adı, Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir (ö. 154/771). Kıraat imamlığı minvalinde Arap dili ve edebiyatı alanında da uzmandır. Öğrencisi Ebu Ubeyde et-Teymî'ye (ö. 209/824 [?]) göre, o, garib kelimeler, Kur'an, şiir, eyyâmül-Arab ve Arap dili ve edebiyatı konusunda dönemin en bilgin kişilerinden biriydi (Câhiz, 1423/2002, s. 1/261). İbn Kuteybe ise Ebû Amr'ın garib lafızlar ve şiir alanında uzmanı olduğu diğer

alanlardan daha üstün olduğunu belirtmiştir. Ferezdak Ebû Amr'ı buluncaya kadar "çok kapı çaldığını" söyleyerek onun herkes tarafından "tanınmış bir şahsiyet" oluşuna dikkat çekmiştir. Ebu Amr'ın Arap dili üzerine çalışan diğer âlimlerden ayıran en önemli özelliği, Câhiliye dönemi hakkında derinlemesine çalışmasıdır. Derlediği şiir ve rivayetleri döneminde yaşamış kişilere dayandırmıştır. Bu konuda Asmaî, onun eserlerinde İslamî döneme ait bir beyit olmadığını söylemiştir (Kıfî, 1406/1982, s. 4/133; Altıkulaç, 1994).

e. İbn Ebû İshak

Basra dil ekolünün öncülerinden olan İbn Ebû İshak'ın tam adı, Abdullah b. Ebî İshâk Zeyd b. Hâris ez-Ziyâdî el-Hadramî'dir (ö. 117/735). İbn Ebû İshak ve İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) (öğrencisi), eski Arap şairlerinin şiirlerindeki dil hatalarını eleştiren iki önemli dilbilimcidir. Ferezdak gibi meşhur şairler bile onların eleştirilerinden kurtulamamıştır. Ferezdak, İbn Ebû İshak'ı yaptığı eleştiri sebebi ile hicvetmek istemiş ve mensup olduğu Hadramîler'in Benî Abdüşems'e mevlâ oluşunu konu etmek istemiştir. Bu amaç için onu "kölelerin kölesi" şeklinde hicvetmiştir. İbn Ebû İshak ise bu hicve yine bir eleştiri ile karşılık vermiş ve bu beyitte de bir hata yaptığını, "mevlâ mevâlin" demesi gerektiğini söylemiştir (Kılıç, 1999; Merzûbânî, 1995, s. 138).

f. Hammâd er-Râviye

Tam adı, Ebû'l-Kâsım Hammâd b. Ebî Leylâ Sâbûr b. el-Mübârek er-Râviye ed-Deylemî el-Kûfî'dir (ö. 160/776-77 [?]). Hammâd er-Râviye dönemin önemli şairleriyle tanışarak ve çölde seyahatler yaparak Arap edebiyatı ve tarihine dair geniş bir bilgi birikimine sahip oldu. Bu bilgi birikimi sayesinde Emevî halifelerinin ve diğer devlet adamlarının takdirini kazandı ve maddi ve manevi desteklerini aldı. Hammâd'ın şiir derlemesi, Arap yazısının henüz yeterince gelişmediği bir dönemde, hâfızaya dayanıyordu. Hammâd, sadece bir şairin şiirlerini değil, bir kabilenin tüm şairlerinin şiirlerini ezberleyen râviler arasında yer aldı. Hatta hâfızasındaki şiirlerin sayısı hakkında menkıbeler nakledilen râviler arasında da yer aldı. Hammâd, Arap şiirinin derlenmesi ve korunması açısından önemli bir yere sahiptir (Abdurrahman İbrahim, 1998, s. 120; Tüccar, 1997; Ersönmez, 2023a).

g. Halef el-Ahmer

Tam adı, Ebû Muhriz (Ebû Muhammed) Halef el-Ahmer b. Hayyân b. Muhriz el-Eş'arî el-Basrî'dir (ö. 180/796 [?]). Asmaî, Halef'in temeyyüz etmiş öğrencisi olarak, klasik şiirin aktarılması, tenkiti ve kusurlarının düzeltilmesi konularında bilgi birikimine sahipti. Bu bilgi birikimini, hocası Halef'ten öğrenmişti. Halef Basra âlimlerinin şiir alanındaki ustasıydı. İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846 [?]), Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869) ve Ebû Nüvâs (ö. 198/813 [?]) öğrencilerindendir (Durmuş, 1997; Ezherî, 2001, s. 1/10; Ersönmez, t.y.).

h. Ma'mer b. Müsennâ

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö. 209/824 [?]), -Müberred'e göre- şiir, garîb, ahbâr ve ensab sahasında ön plandadır. Ma'mer'in, dil ve edebiyat alanında önemine karşın, bazı çevrelerde şiir okuma konusundaki becerileri eleştirildi. Ma'mer, şiir ve nahiv konusunda uzmandı. Çöle ve bedevîlere yakın olan Basra'da doğmuş olmasının Arap dili alanındaki uzmanlığında katkısı olduğu düşünülmektedir. Arap edebiyatı tarihinin baş eserlerinden biri olan *Kitâbü'l-Eğânî'nin* en çok kullanılan kaynağı Ma'mer'in nakilleri oluşturur (Câhiz, 1423/2002, s. 1/280; Tülüçü, 2003).

i. Mufaddal ed-Dabbî

Tam adı, Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ ed-Dabbî el-Kûfi'dir (ö. 178/794 [?]). Mufaddal, Kûfe'de Arap dili ve edebiyatı eğitimi aldı. Eğitimi tamamlandıktan sonra Bağdat'a gitti ve burada dönemin ileri gelenleri ile tanıştı. Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809) huzurunda şiir, tefsir ve dil konusunda tartışmalara katıldı. Mufaddal, Câhiliye şiiri konusunda uzmandı. Hammâd er-Râviye ile birlikte bu alandaki en önemli iki âlim olarak kabul edilir. Câhiliye şiiri seçkileri, Hammâd'ın seçkilerinden daha kapsamlıdır. Mufaddal, Hammad'ın aksine rivayet ettiklerinin sıhhati ile tanınırdı. Mufaddal, bazı halifelere klasik Arap şiiri konusunda danışmanlık yaptı (Abdurrahman İbrahim, 1998, s. 120; Elmalı, 2005).

3.2. Örnek Eleştiriler

1. Örnek

Abdülmelik b. Mervan, Ubeydullâh b. Kays b. Şüreyh er-Rukayyât'ın (ö. 75/694) (Ergin, 1999) kendisini övdüğü kasidesinde şu beyit yer alır:

يَأْتِيكَ النَّاحُ فَوْقَ مَفْرَقِهِ عَلَى حَبِيبٍ كَأَنَّهُ الذَّهَبُ⁴

“Taç başının üstünde ışıldıyor. Alnında adeta altın gibidir.”

Bunun üzerine halife kendisini taç ile övmesini eleştirerek kendisini acem krallarına benzettiğini söyler. Ayrıca Rukayyât, Mus'ab b. Zübeyr hakkında şunu söylediğini ekler:

مُلْكُهُ مَلِكٌ رَحْمَةٌ لَيْسَ فِيهِ جَبْرُوتٌ مِنْهُ وَلَا كِبْرِيَاءُ⁵

“Mülkü olan, mülkü olana güç ve büyüklemeden uzak bir şekilde hükmeder”.

Abdülmelik b. Mervan, Rukayyât'ın karakterinin niteliklerini övmediğine itiraz eder. Zekâ, iffet, adalet, cesaret ve benzer erdemler burada yer alabilirdi. Bunun yerine şair, insanda geçici olan süsleme gibi fiziksel bir özelliğe odaklanır (Merzûbânî, 1995, s. 283).

Halife eleştirisini yaparken hem kelime seçimine hem de şiirin anlamına yönelik bir itirazda bulunmuştur. Ayrıca kelime seçiminin dış bağlantıları yani yer aldığı bağlamı da bu nokta da ifade etmiştir. Bunun şair tarafından istenmiş olup olmadığı durumunu bilmemekle beraber bunun yine şairin şiiri örnek verilerek eleştirilmesi şairin halifenin eleştirdiği göndermeyi istemediği kanaatini verebilir.

2. Örnek

Küseyir Azze (Çuhadar, 2002), Sükeyne'nin (Yılmaz, 2021, s. 10) bulunduğu bir ortamda onun isteği ile şu beyitleri okur:

يَمُجُّ النَّدى جُنَّاتِهَا وَعَرَاها وَمَا رَوْضَةٌ بِالْحَزْنِ طَيْبَةُ النَّرى
وَقَدْ أُوقِدَتْ بِالْمَنْدَلِ الرَّطْبِ نَارُهَا⁶ بِأَطْيَبِ مِنْ أَرْدَانِ عَرَّةٍ مَوْهِنَا

4 (Ebû Hilâl el- Askerî, t.y., s. 98).

5 (İbn Abdurabbih, 1983, s. 6/47).

6 (İbn Kuteybe, t.y., s. 1/499).

“Çorak toprakta yeşillik olmaz. Münbit toprak, İzzet’in eski ipek elbisesinden daha güzel bir şekilde yeşillik ve ateşi yaş ağaçla tutuşturulmuş halde hoş koku saçar.”

Sükeyne, teşbihi beğenmediğini, teşbihte varlığının olduğunu iddia ettiği zenci kadın ve koltuk altı kokusunun tutarlı olmayıp bu benzetmenin kadın onuruna ters olduğunu belirtir. Buna mukabil, amcası İmruu'l-Kays'ın yazdığı beytin bu bağlama daha uygun olacağını söyler:

ألم تَرَينِي كَلَّمَا جَنَّتْ طَارِقًا وَوَجَدْتُ بِهَا طَيِّبًا، وَإِنْ لَمْ تُطَيِّبِ 7

“Görmediniz mi beni, Tarık'a her geldiğim zaman, orada mutlaka güzel bir şey bulmuşumdur, güzel olmasa da.”

Sükeyne eleştirisinin odak noktası olarak beyitte kullanılan teşbihi ve onun anlamsal hedefini seçmiştir. Ona göre buradaki teşbih öncelikle imkansız olan bir durumdan çıkmış yani bir tarafı eksik kalmıştır. Ayrıca bu teşbih ile ulaşılan mananın da kadınlara hakaret olduğunu ifade ederek bir anlamda çıkarım üzere bir yorum yapmıştır. Önceki örnekte de görüldüğü üzere beğenisine hitap etmeyen ve eleştirisine konu ettiği beyit yerine daha iyi bir örnek de sunmayı ihmal etmemiştir.

3. Örnek

Haccâc b. Yusuf es-Sekafî (ö. 95/714), Ferezdak (ö. 114/732) ile Cerîr'i (ö. 110/728 [?]) kendisini medih etmeleri konusunda yarıştırr. Ferezdak şu beyti okur:

وَمَا يَأْمَنُ الْحَجَّاجُ وَالطَّيْرُ تَنْتَقِي عُقُوبَتَهُ إِلَّا ضَعِيفَ الْعَزَائِمِ

“Kim Haccâc'tan emin olabilir? Kuş bile korktuğu halde onun gazabından, azmi zayıf kimseler dışında.”

Cerîr ise bu rekabette şu beyit ile karşılık verir:

مَا يَأْمَنُ الْحَجَّاجُ أَمَا عِقَابُهُ فَمُرٌّ وَأَمَا عَقْدَةُ فَوْثِيئِ

“Kim Haccâc'tan emin olabilir; onun cezası acıdır. Fakat onun sözü güvenilirdir.”

Haccâc; الطير عقوبته قنتت والطيور (Kuş korktuğu halde) sözünde hayır olmadığını, çünkü kuşun her şeyden korktuğunu belirttikten sonra Cerîr'e dönerek “Şu cariye senindir” demiştir. (Merzûbânî, 1995, ss. 149-150)

Valinin burada iki beyit arasında yaptığı kıyas onun aynı zamanda ilk beytin kelime seçimine eleştiri ve ikinci beytin kelime seçimine övgü yapmasına sebep olmuştur. Kelime seçimi uyarınca çıkan mana esas eleştiri konusu olmuştur. Çünkü kuş ile korku arasında yapılan bu bağlamın aslında korku için çok uygun bir anlama ulaşmadığını açıkça ifade etmiştir. Ayrıca ikinci beyit için de beğenisini ortaya koyması onun diğer örneklerde olduğu gibi beğendiği bir örneği kendi sanatsal arka planı ile ön plana çıkardığını ve örnek verdiğini gösterir.

4. Örnek

Ferezdak kendisini eleştiren İbn Ebû İshak'ı hicvetmek için şu beyti söylemiştir:

فلو كان عبد الله مولى هجوته ولكن عبد الله مولى مولى النيا

“Eğer Abdullah köle olsaydı, hicvederdim, lakin Abdullah kölenin kölesidir.”

7 (Şeyh Muhammed Abdülmun'im el-Aryân), 1987, s. 1/499).

Ferezdak, İbn Ebû İshak'ın kabilesini, kendine yönelttiği eleştiri sebebiyle hicvine konu etmiştir. Bu sebeple Hadramiler'in Benî Abdüşems'in mevlâsı oluşunu bu beytinde onu "kölelerin kölesi" (mevlâ mevâlîyâ) diye hicv etmiştir. İbn Ebû İshak ikinci yaptığı eleştiri ile bu hicve karşılık vermiştir. Ona göre gramer doğruluğu olarak "mevlâ mevâlîn" denilmeliydi. (Merzûbânî, 1995, s. 134, Ersönmez, 2023b, s. 114)

Eleştirinin sonucunda beyit ile hedeflenen hiciv tekrar bir eleştiri ile karşılaşmıştır. Burada kelime seçimi ve anlam eleştirisi olmadan kurala dayalı bir eleştiri yapılmıştır. Yapılan eleştiri ile birlikte anlam ve kelime seçimi de bir anlamda bertaraf edilmiştir. Bu eleştiri Emevîler döneminde ortaya çıkan nahvin gelişimi hareketlerine paralel bir örnek olmuştur.

5. Örnek

Kümeyt (ö. 126/744) (Er, 2002) Hz. Muhammed'i şu şekilde metheder:

رُ إِلَى مَنْ إِلَيْهِ يُعْتَنَّبُ فَاعْتَنَّبَ الشُّوقُ مِنْ فُوَادِي وَالشَّعْ
تَعِدِّلْنِي رَغْبَةً وَلَا زَهَبٌ إِلَى الْمِيرَاجِ الْمُنِيرِ أَحْمَدُ لَا

"Kalbinden şevk ve şiir meyledilen kimseye yöneldi. Işık saçan kandil; Ahmed'e, ne teşvik ne de korkutma beni doğrultur."

Câhiz tarafından bu övgü, şairin övme konusunda izlediği yol ve kelime seçimlerindeki uyumsuzluk sebebiyle ahmaklık örneği olarak nitelendirilmiştir. (Câhiz, 1423/2002, s. 2/165) Ayrıca Emevîler döneminde şairler, İslam'ın ilk döneminde olduğu gibi İslam inançlarına ve prensiplerine uygun olmayan ifadelerinden veya itikadî durumlarından dolayı kabul görmemiştir. Sonuç olarak yaşanan ortamın sanatı ve sanatçıyı etkileyen bir faktör olduğu kaçınılmaz bir gerçektir.

4. Literatür Değerlendirmesi

a. M. Akif Özdoğan. "Arap Edebiyatında Edebi Tenkit ve İbn Raşık el-Kayravânî Örneği" (Özdoğan, 2021)

İbn Reşik (ö. 456/1064) örneği üzerinden ele alınan eserde klasik dönem edebi tenkit konusu birinci bölümde ele alınmıştır. Bu kısım içerisinde kısa bir şekilde ele alınan Emevîler dönemi edebi tenkit konusunda şu konular üzerinde durulmuştur:

- Emevîler'de edebi alanda gelişmelere paralel olarak tenkit de gelişme göstermiştir.
- Hicaz, Irak ve Şam bölgesinde gelişmeler yaşanırken Mısır ve Tunus bölgesinde gelişme olmamıştır.
- Ömer b. Ebî Rebîa şehir gazelinin öncüsü ve Küseyyir ise muhafazakâr şiir ile bu dönemde yaşayan İbn Ebî Atık ve Sükeyne'nin eleştiri konusu olmuştur.
- Irak bölgesinde siyasetin yön verdiği şiirin yanı sıra Ferezdak, Cerîr ve Ahtal'ın kendi aralarında hiciv türü ön plana çıkmıştır. Mirbed panayırı bu bağlamda edebi tenkit için bir mekân olmuştur.

- Şam bölgesinde halifelerin hâkim olduğu bir eleştiri vardır. Aynı zamanda nahiv yönüyle eleştiriler de bulunur.
- Nakd kavramı terimleşmemiş ve önceki döneme benzer.
- Şairlerin birbirine üstünlüğünü ispatlamak amacıyla olan tenkit, lafız mana ilişkisine de değinmiştir.
- Belagat minvalinde bir tenkit olmamıştır.

b. Hüseyin Günday. “Sahabe Neslinin Yetkin Mizah Ustası: İbn Ebû ‘Atîk” (Günday, t.y.)

Emevîler dönemi Hicaz bölgesinde tenkitleri ile ön plana çıkan İbn Ebû ‘Atîk’in (ö.110/728’den sonra) mizahi yönü ele alınmıştır. Kısaca İbn Ebû ‘Atîk’in hayatı hakkında bilgi verilmesinin ardından nüktedanlığı hakkında 40 anekdota yer verilmiştir.

c. Ahmet Gezek. “Klasik Dönem Arap Edebî Tenkidinde Gelenekçi Ve Yenilikçi Yönelimler” (Gezek, 2021)

Ahmet Gezek tarafından 2021 yılında tamamlanmış olan tezde Emevîler dönemi hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

- Siyasi olayların şiir ile ilişkisi olmuştur.
- Yöneticilerin şiire olan bakışı şiirin gelişmesine sebep olmuştur.
- Şiir bu dönemde Cahiliye dönemi özelliklerine ve temalarına bir geri dönüş ivmesi kazanmıştır.
- Bu dönemde yeni şiir temaları olarak şunlar ortaya çıkar: siyasi şiirler, Şuubiye şiirleri, gazel şiirleri, kahramanlık şiirleri, siyasi şiirler ve nekâiz şiirleri.
- Emevî dönem edebiyat meclisleri hakkında bilgi ve örnekler verilmesinin ardından bu dönemde nesir tenkiti üzerinde durulmuştur.

d. Nurullah Yılmaz. “Arap Şiir Tenkidi Tarihinde Farklı Bir Kimlik: Sükeyne” (Yılmaz, 2021)

Nurullah Yılmaz’ın makalesinin giriş kısmında tenkit hakkında bilgi verdikten sonra ikinci kısımda Emevîler dönemi tenkidi ile ilgili bilgi verir. Şiirin yazıya aktarılması ile tenkit arasında ilişki kurulmuş ve tenkitte siyasi çekişmeler sebebi ile objektiflikten uzak olunduğu söylenmiştir. Bu bilgilerin ardından Sükeyne’nin soyu ve hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Edebi kişiliği ve şairliği üzerinde durulduktan sonra Sükeyne’nin eleştirmenliği konu edilmiştir. Hicaz bölgesinde münekkid denilince ilk akla gelenin İbn Ebû ‘Atîk ardından ise Sükeyne olduğunu belirten müellif örnekler üzerinden onun eleştirmenliğine odaklanır.

e. Alshorbaji, Nidal F. A.. “Arap Edebiyatı Eleştiri Tarihi (Muhtasar)” (Alshorbaji, 2021)

Birinci ve ikinci bölümde kavramlar, terimler ve Avrupa’da eleştiri tarihini ele alan yazar, üçüncü bölümde Arap edebiyatı tarihini ele alırken Cahiliye ve Raşid Halifeler devri ardından hicri birinci asrın

sonundan üçüncü asra kadar kısa bir bölümde Emevî dönemi eleştiri tarihine değinir. Bölümün girişinde Emevî döneminde ortaya çıkan dilci ve nahivcilerin yaptığı eleştiriye değinmiştir. Sonrasında ise hemen Abbasiler dönemine geçilmiştir. Eserde bu dönem içerisinde yaşamış ve bizim zikretmediğimiz şu eleştirmenlere yer verilir:

1. Yunus b. Habib (ö. 182/798): Yunus b. Habib, dilbilim, kelime bilgisi, lehçeler, nadir kelimeler, şiir, rivayet, şiir eleştirisi, soy bilimi, kıssa, tefsir ve kıraat gibi alanlarda uzman bir bilgindi. Şiir ve rivayet alanındaki bilgisiyle şiirlerin iyisini kötüsünden ayırt edebiliyordu. Hatta döneminin bazı şairleri, şiirlerini Yunus b. Habib'e göstererek değerlendirmelerini alıyorlardı (Bulut, 2013).

2. Asmaî (ö. 206/821): Asmaî, hafızasıyla ve eleştirel yaklaşımıyla öne çıkan bir dil ve edebiyat bilginidir. Hocası Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) gibi, şiir ve gramer alanındaki bilgisini geliştirmek için bedevîlerin arasında dolaştı. Bu sırada, 16.000 urcûze şiiri ezberlediğini bizzat kendisi söylemektedir. Bu sayede, birçok Arap şairinin şiiri onun sayesinde günümüze ulaşmıştır (Tülücü, 1991).

3. el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]): Nahvin yanında kelâm, tefsir ve aruz gibi alanlarda da çalışmalar yaptı, ancak çalışmalarının odak noktası dil konularıydı. Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) aruz sistemine el-habeb veya el-mütedârik adında bir bahir daha ekleyerek aruz bahirlerinin sayısını on altıya çıkardı (Koçak, 1988).

f. Yusuf Seller. "İbn Sellâm el-Cumahî'nin Arap Edebi Eleştirisine Katkısı: Tabakât Özelinde Bir Analiz" (Seller, 2022)

Yusuf Seller, İbn Sellâm'ın edebi eleştiriye katkısını konu ettiği makalesinde; onun zihin dünyasında eleştiriye bir sanat gibi baktığını ve eleştiriye sahte bir parayı gerçeğinden ayırt etme işlemine benzettiğini söyler. Yazar İbn Sellâm'ın eleştiri yaparken, şairin hayatını dikkate aldığı, üslup, sadelik, sanatsallık, içerik, yazıldığı siyasal durumu da eleştiriye konu ettiğini ifade eder. Makale eleştirinin kavramlarına İbn Sellâm üzerinden bakışı da ele alır. Eserin mukaddimesi ve türü bağlamında edebi eleştiriye katkıları ile makale son bulmuştur.

Sonuç

Emevîler dönemi Arap eleştirisinin ortaya çıkış sebepleri dönemi ile beraber düşünülmelidir. Aynı şeyi dönemin şiir temaları ve türleri için de söylemek mümkündür. Yöneticilerin şairlere yönelik tavrı, yaşanan siyasi problemler, oluşturulan eleştiri meclisleri, panayır benzeri şiir toplantıları, nakâiz tarzı şiir ve Arap gramerinin derlenmesi şiir eleştirisinin çıkış sebepleridir. Buna ek olarak bölgesel bir değişimden bahsetmek de mümkündür. Bu minvalde Hicaz, Şam ve Irak bölgeleri ön plana çıkmaktadır. Hicaz bölgesinin müreffeh durumu ve siyasi çekişmelerden uzak oluşu orada gelişen eleştiriye daha çok sanatsal boyutta tutmuştur. Şarkı ve şarkıcılığın yaygın oluşu da başka bir sanat dalının özellikleri ile eleştiriye etkilemesine sebep olmuştur. Şam bölgesinde halifeler ve devlet adamları eleştiri konusunda ön plana çıkar. Caize ve ödüller bu anlamda hem şiiri hem de eleştiriye büyük anlamda etkiler. Irak bölgesinde de dönemin siyasi çatışmaları bölgede ortaya çıkan eleştiriye şekillendirmiştir. Kabilecilik ve övünme temalı şiirlerin yanında yerme temalı şiirlerin de ortaya çıktığı bu bölgede siyasi amaca hizmet eleştiri için bir kıstastır.

Çalışmamızda Hicâz, Şâm ve Irak bölgelerinde eleştirmen olarak ön plana çıkmış kişiler zikredilmiş ve örnekler verilmiştir. Görüldüğü üzere, Emevîler dönemi Arap edebiyatı eleştirisi üzerine yapılmış çalışmalar, genel olarak bu dönemin genel edebiyat tarihinin bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu çalışmalarda, dönemin edebiyat ortamı, şairleri, şiir türleri ve temaları gibi konularla birlikte, eleştiriye de yer verilmiştir. Çalışmaların sayısı ve kapsamı sınırlıdır. Bu dönemdeki eleştirinin kapsamlı bir şekilde ele alınması için, daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir. Bu konuda daha derinlemesine çalışmalara ihtiyaç vardır. Çalışmalarda, dönemin siyasi ve kültürel ortamının eleştiriye etkisi yeterince vurgulanmamıştır. Bu konuda daha fazla araştırma yapılması, dönemin eleştirisinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdurrahman, Â. (t.y.). *Sükeyne bintü'l-Hüseyn*. Daru'l-Helâk.
- Abdurrahman İbrahim, M. (1998). *Fî Nakdi'l-edebiyi'l-kadîm inde'l-Arab*. Küliyyetü'd-Dirasâtî'l-İslamiyyeti ve'l-Arabiyyeti.
- Alshorbaji, N. (2021). *Arap Edebiyatı Eleştiri Tarihi (Muhtasar) -Cahiliye Döneminden Modern Döneme Kadar-* (Kırcı, Çev.). Fecr Yayınları.
- Altıkulaç, T. (1994). Ebû Amr b. Alâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 94-96). TDV Yayınları.
- Bulut, A. (2013). Yûnus b. Habîb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 606-607). TDV Yayınları.
- Câhîz, E. 'Os mân 'Amr b. B. b. M. (1423/2002). *El-Beyân ve't-Tebyîn* (1-3). Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Çuhadar, M. (2002). Küseyyir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 575-576). TDV Yayınları.
- Dayf, Ş. (1952). *Et-Tatavvur ve't-tecdîd fi Şî'ri'l-Emevi*. Matbaatü Lecneti't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr.
- Dayf, Ş. (1965). *El-Belağ, Tetavvur ve Tarih* (9. bs). Daru'l-Maarif.
- Dayf, Ş. (1968). *El-Medârisu'n-nahviyye*. Dâru'l-maârif.
- Demirayak, K. (2012). *Arap Edebiyatı Tarihi-3 Emeviler Dönemi*. Eser Ofset.
- Durmuş, İ. (1997). Halef el-Ahmer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 234-236). TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2001). İstişhad. *DİA*.
- Durmuş, İ. (2006). Nahiv. *DİA*.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, E. H. el-Hasen b. 'Abdullâh. (t.y.). *Eş-Şînâ ateyn*. y.y.
- Elmalı, H. (2005). Mufaddal ed-Dabbî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 30, s. 364). TDV Yayınları.
- Emin, A. (2012). *En-Nakdü'l-Edebî*. Hindavî.
- Er, R. (2002). Kümeyt el-Esedî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 551-552). TDV Yayınları.
- Ergin, A. Ş. (1999). İbn Kays er-Rukayyât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 20, ss. 108-109). TDV Yayınları.
- Ersönmez, H. (t.y.). Halefu'l-Ahmer: Şairliği, Râviliği ve Edebi Tenkitçiliği = Khalefu'l-Ahmer as Poet, Narrator and Literary Critic. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X(1), 177-200.

- Ersönmez, H. (2023a). Hammâd er-Râviye:Râviliği ve Edebî Tenkitçiliği = Hammâd al-Râwiya: Narrator and Literature Criticism. *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi = Journal of Social Sciences*, 189-211.
- Ersönmez, H. (2023b). *Merzübanî ve Arap Edebiyatındaki Yeri*. İlahiyat Yayınları.
- Ezherî, el-Herevî. (2001). *Tehzîbu'l-Luġa* (1-8). Dâru İhyâi't-Turâs i'l-Arabî.
- Gezek, A. (2021). *Klasik Dönem Arap Edebî Tenkidinde Gelenekçi Ve Yenilikçi Yönelimler*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili Ve Belagati Bilim Dalı.
- Görgün, H. (2010). Sükeyne bint Hüseyin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 45-46). TDV Yayınları.
- Günday, H. (t.y.). Sahabe Neslinin Yetkin Mizah Ustası: İbn Ebû 'Atîk. *Bilimname*, XXII(2012/1), 159-188.
- İbn Abdurabbih, el-Endelûsî. (1983). *El-Ikdu'l-ferîd*. Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- İbn Kuteybe, 'Abdullâh b. Kuteybe ed-Dineverî. (t.y.). *Eş-Şîr ve's-Şu arâ'* (1-2). Dâru'l-Ĥadîs.
- İbnü'l-Enbârî, E.-B. A. (1985). *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ*. Mektebetu'l-menâr.
- Kıfî, E.-Ĥasan 'Alî b. Y. el-Kıfî el-. (1406/1982). *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuġât* (1-4). Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Kılıç, H. (1999). İbn Ebû İshak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 19, s. 435). TDV Yayınları.
- Koçak, İ. (1988). Ahfeş el-Evsat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, s. 526). TDV Yayınları.
- Merzübanî, E. A. M. b. I. b. M. (1995). *el-Muvaşşah fi maâhızı'l-ulemâ ale's-şuarâ*. Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Özbalıkcı, M. R. (2006). *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*. Yeni Akademi Yayınları.
- Özdoğan, M. A. (2021). *Arap Edebiyatında Edebî Tenkit ve İbn Raşîk el-Kayravânî Örneği*. Ensar.
- Râfî, M. S. (1940). *Târihu âdabi'l-Arab*. Matbaatu'l-istikâme.
- Sami Yusuf, E.-Z. (2012). *El-Edebü'l-İslamiyyü ve'l-Emeviyyü*. Daru'l-Mesîra li'n-neşr.
- Sellâm, M. Z. (t.y.). *Tarihu'n-Nakdi'l-edebi ve'l-belaġa*. Neş'etü'l-Maarif.
- Seller, Y. (2022). İbn Sellâm el-Cumahî'nin Arap Edebî Eleştirisine Katkısı: Tabakât Özelinde Bir Analiz. *İslam Tetkikleri Dergisi*, 12(1), 127-155.
- Seyyid Abderiyyeh 'İyd. (2005). *El-Mekayisu'l-Belaġiyye inde'l-Cahız*. Mektebetü'l-Encülû el-Mısıriyye.
- Şeyh Muhammed Abdülmun'im el-Aryân) (Ed.). (1987). *Eş-Şîr ve's-şuarâ*. Dâru İhyâi'l-ulûm.
- Tüccar, Z. (1997). Hammâd er-Râviye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, ss. 486-488). TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (1991). Asmaî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 499-500). TDV Yayınları.
- Tülücü, S. (2003). Ma'mer b. Müsennâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 27, ss. 551-552). TDV Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1988). Abdülmelik b. Mervân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 266-270). TDV Yayınları.
- Yılmaz, N. (2021). Arap Şiir Tenkidi Tarihinde Farklı Bir Kimlik: Sükeyne. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 66, 1-15.
- Yiğit, İ. (1995). Emevîler (Siyasî Tarih). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, ss. 87-104). TDV Yayınları.